

Orak Reşitoğlu, S. (2022). Berawirdkirina kovara Hawarê û Rêbera Rastnivîsînê ya Komxebata Kurmancîyê ji aliyê rastnivîsînê ve. *Folklor û Ziman*. 3(1), 85-119.

Wergirtin/Received: 12.04.2022

Qebûlkirin/accepted: 12.06.2022

ORCID : 0000-0001-7662-9962

BERAWIRDKIRINA KOVARA HAWARÊ Û RÊBERA RASTNIVÎSÎNÊ YA KOMXEBATA KURMANCÎYÊ JI ALÎYÊ RASTNIVÎSÎNÊ VE

Sevda Orak Reşitoğlu*

Kurte

Zimanê hevpar ku bi saya zimanê standard çê dibe, ne tenê têkilî û danûstendinê hêsan dike, rê dide ku çanda gelekî bilind bibe, bi vê ve girêdayî rewşa xwendewariyê ji zêde dibe û bivê nevé berhemdarî jî digihîje asteka jortir. Standardîzasyona ku bi piştgirîya dewletê û avakirina komîsyonan encameka baş dide, li cem kurdan bi awayekî din, ango bi kovarekê çê bû. Celadet Alî Bedirxanê ku ev karê komîsyona “nefermî” girt ser milên xwe, bi hevalên xwe ra kovareka nû ya bi navê Hawarê derxist ku alfabeya vê kovarê ya latîni bû û xebatên li ser ferhengê û rêzimanê ji tê da cih digirtin. Piştî Hawarê çend xebatên rastnivîsînê pêk hatin. Yek ji wan jî Rêbera Rastnivîsînê ya Komxebata Kurmancîyê ye. Armanca vê xebatê ew e ku em ji aliyê rastnivîsînê ve Hawar û Rêbera Rastnivîsînê bidin ber hev.

| 85

Peyvên sereke: Standardîzasyon, Kovara Hawarê, Rêbera Rastnivîsînê, Celadet Alî Bedirxan, Zimanê Standard

* Dr. Zanîngeha Mardin Artuklu, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. Mêrdîn/Tirkiye.
E-mail: sevdaorak@yahoo.com

COMPARISON OF THE HAWAR JOURNAL AND THE SPELLING GUIDE OF THE KURMANJI WORKSHOP IN TERMS OF SPELLING RULES

Abstract

The common language, which is formed thanks to the standard language, not only carries the culture of a nation to the next level for communication, but also increases the literacy rate, and inevitably, a great development is observed in publishing. Standardization, which could achieve a good result with state support and the establishment of commissions, developed in different ways for the Kurds. For example, a magazine took on this role. Celadet Ali Bedirxan carried out this “unofficial” commission with his friends in his journal Hawar. This magazine was the first Kurdish magazine to be published in the Latin alphabet and included dictionaries and grammar studies. A few spelling guides were published after Hawar magazine. One of them is Rêbera Rastnivîsînê, published by Komxebata Kurmancîyê. The aim of this study is to compare Hawar and Rêbera Rastnivîsînê in the terms of orthographic rules.

Keywords: Standardization, Hawar Magazine, Rêbera Rastnivîsînê, Celadet Ali Bedirxan, Language Standardization

Destpêk

Standardîzasyona zimanî ji alîyê geşedana zimanî, yekîtî û pêşveçûna neteweyekê, yek ji hêmanên herî giring e. Bi saya standardîzasyonê, zimanekî hevpar pêk tê, bi taybetî ji bo zimanê nivîskî û ev yek ji têgihîştina gelî ya ji hev hêsantir dike, rêya xurtbûna weşangerî û medyayê vedike.

Laura Boulden(2007) li ser girêdana zimanê nivîskî û standardê disekine û dibêje, zimanê standard di ragihandinê da karê însanan hêsantir dike. Herçiqas mirov devokên cuda bi kar binin jî û ji van devokan fam bikin jî, nivîsîna van tiştan cuda ye û ew kesên ku bi devokên cuda diaxivin bi heman awayî nanivîsin. Ji ber vê ye ku xebateka hevpar giring e ji bo pejrîrandina devokê. Herweha tîne ziman ku di standardbûnê da zimanê nivîskî pir giring e, lewra tiştê ku zimanî diparêze nivîs e û bi vî awayî ziman mayînde dibe. (r. 55)

Bi zimanê nivîskî û helbet bi yê standard girêdaneka xurt çê dibe bi neteweyê ra. Ziman çiqas zelal be û ji alîyê gelî ve bi rihetî çiqas bê famkirin û bikaranîn, gel jî ewqas xwe wekî neteweyekê his dike û netewetîya xwe diparêze. Ronayî Onen(2018) derbarê têkilîya ziman û neteweyê da weha dibêje: “Ziman sembola sereke ya nasnameya çandî ye û di pênasakirina nasnameya neteweyî de ew girîngîyeke siyasî hildigire ser milên xwe û dibe cudakereke ‘rasteqîn’. Ziman, ji dem û mekanê azad, hêmaneke bingehîn a pêvajoya netewesaziyê ye; û wisa tê bawerkirin ku ew di navbera siberoj û pêşeroja neteweyekê de pîrekê ava dike.” (r. 23)

Standardkirina zimanekî ji pêvajoyên dûr û dirêj derbas dibe. Hilbijartina zaravayekê, avakirina komîsyonên zimanî, amadekirina materyalên zimanê nivîskî di carekê da çê nabin û ji bo vê jî piştgirîya dewletê pêwîst e. Lewra zimanê ku tê standardkirin, divê wekî perwerde jî cihê xwe bigire, da ku bê qebûlkirin û belavkirin. Ji ber vê, zimanên wekî almanî, îngilîzî û fransî yên ku niha li cihanê serdest in, bi piştgirîya dewletê bûne zimanên standard. Wekî mînak li Fransayê Académie Française (Akademîya Fransî) hat avakirin di 1632yan da û armanca vê akademîyê yekîtî û hevparîya zimanî bû. Vê akademîyê keffîltîya sadekirina zimanî dikir, bi vê polîtîkaya sadekirinê, dê ziman ji peyvên binî û pir populer paqij bûbûya. (Rebourcet, 2008, r. 111) Herweha tevî sadekirinê, armanca ewil a akademîyê ew bû ku bi baldarî û hesasî li ser rêbazên zimanî bixebitin û bikarin bi wî zimanî xebatên hunerî û zanistî pêk bînin. (Picard, 1994, r. 118)

Herweha bi zimanê standard ra, plansaziya zimanî jî derdikeve rojevê ku Ronayî Onen(2018) derketina têgiha plansazîya zimanî weha rave dike:

Têgeha ‘plansaziya zimanî’ ji aliyê zimanzanê emrîkî Einar Haugen ve di dawîya salên 1950yî de hatiye danasîn û ji bo hemî hewlên hişmendî tê bikaranîn ku armanca wan guherandina reftara zimên a civateke zimanî ye. ‘Ji pêşniyara peyveke nû bigire heta afrandina zimanekî nû’ her hewldan di nava vê têgehê de cih digirin. Siyaseta zimanî tê wateya armancên berfirehtir ên zimanî, siyasî û civakî ku bingeha pêvajoya plansaziya zimanî pêk tînin. (r. 36)

Wekî ku Onen jî dîyar dike, plansaziya zimanî ji aliyê Einar Haugenî ve hatîye dîyarkirin û Haugen(1983) vê plansazîyê bi çar modelan dîyar dike: 1- Hilbijartina dîyalektê (zarava), 2- Kodkîrin, 3- Pêkanîn û 4- Belavkîrin. (r. 270). Li gor van çar modelan, divê zaravayek (dîyalekt) bê hilbijartin, alfabe ya wê bê danîn, rastnivîsîn û rêziman bêne dirûstkirin, bi van rêbazên nû berhem bêne çapkirin û herî dawî ev ziman divê bi rêya çapemenî, weşangerî û dibistanan bê belavkîrin.

88 | Juan Cobarrubias(1983) jî van her çar modelên Haugenî şîrove dike. Li gor wî yek ji çar modelên plansazîya zimanî ya Haugenî hilbijartina normê ye, ango hilbijartina zaravayê ye. Ji bo perwerde û zimanê fermî dîyalekta herî guncaw tê hilbijartin. Ev dîyalekt divê ji her aliyê ve guncaw be. Kodkîrin jî dîyalekta ku tê hilbijartin stabilîze dike û pêvajoya standardîzasyonê dest pê dike. Di pêvajoya standardîzasyonê da peywira ewil derxistina pirtûkên wekî ferheng, rêziman û rastnivîsînê ne û ev pêvajoyê bi piştgirîya akademî û kesên ku li ser vî karî dixebitin, pêk tê. Pêkanîn, çalakîyên bi piştgirîya dewletê, enstîtu, rojname, kovar, pirtûk û herweha bi navgînên ragihandinê pêk tê. Belavkîrin jî pêşxistina kodên nû yên bi rêya zanistî û teknolojîk e. Berhemdayîna têgihên nû û belavbûna wê, pêkanîna herî berbelav e di modernîzasyona zimanî da. (r. 4)

Herçiqas plansazî û standardîzasyona zimanî, girêdayî hev bin jî, ji aliyê avakirin û pêkanînê ve xwedî bingehên cuda ne. Wekî ku Joshua A. Fishman(1973) dîyar dike, plansaziya zimanî bi biryarên dîrokî ra eleqedar e ku dixwaze qadên ku heta niha negihîştine hev bîne cem hev; lehengên ku par ve dikin, klasîkên ku xwedî lê derdikevin, hestên ku wan hemûyan eleqedar dikin. Ji ber vê, plansaziya zimanî esas plansaziya *neteweyî* ye jî, bi vî awayî ji plansaziya pişesazî û çandî cudatir e, hêj di serî da wekî plansazîya *neteweyî* dest pê dike. Herweha neteweperwerî û netewetî

digihîjin hev û wekî encam hemû reform û serkeftina planê, hestan derdixê pêş û bi vî awayî nasnameyeka neteweperwerîyê ava dibe. Plansazîya zimanî bi navekî nû, peywireka nû û wekî encama vê, bi vê hest û rûmetê dike ku dibistanên nû, fabrîkayên nû, xanîyên nû ava bike ku ev ne tenê ew armanc in ku bêne qebûlîkirin, herweha armancên pêwîst in ku ji bo wan divê mirov bixebite û şer bike. Ne giring e ku ev cureya hatîye afirandin naşibe zimanê dê an dapîra kesekî. Tiştê giring ew e ku ev ziman nasnameyek û hêzeka nû derdixê holê ku otorîteya nû û kîtlîyên nû pê dikevin nav hev û bawer dikin ku her dem girêdayî hev in. (r. 31-32)

Li gor vê nêrînê û herweha li gor ravekirina Huseyin Sadoglu(2010) divê plansazîya zimanî û standardîzasyona zimanî ji hev bîne veqetandin. Standardîzasyona zimanî, bêhtir armanca xwe li ser standardkirina têgihan datîne û cihêwazîyên jêr û jor dike yek. Lê belê, plansazîya zimanî li gel yekkirina cihêwazîyên jêr û jor, bi taybetî di qadên sîyasî yên pîrzimanî da, pêvajoyên wekî hîlbijartin, guherandin, pêşvebirin û pesendkirina normê jî dihewîne. (r. 37)

Standardîzasyon û plansazîya zimanî herçiqas girêdayî hev bîne dîtin, yan ji hev cuda bîne dîtin jî, ji bo pêşveçûna zimanî xwedî rolên mezin in. Lê wexta ku li piştê van zimanan dewletek hebe ancax wê çaxê di her qadê da û li her quncikekê dikare bi awayekî serkeftî belav bibe. Lê wekî ku Fishman(2006) dibêje, her zimanek ne xwedîyê dewletekê ye, lê gelek ziman leksîkografek, rêzimanzanek, stîlîstek wan heye. Ev kes bi dilxwazî karê xwe dikin, lewra di hişê wan da ji materyalê zêdetir rûmeta etnoçandî heye. Tunebûna hêzeka mezin, motîvasyonêka hêzdar e ji bo destpêkirina plansazîya zimanî. (r. 13-16).

Li ser vê em dikarin mînakê hewldanên Celadet Alî Bedirxanî û hevalên wî bidin. Wekî mînakê Fishman, di rewşeka bêdewlet da dixwaze zimanê nivîskî stabîle bike û herweha bi reformeka mezin; alfabe ya erebî radike û şûna wê ya latînî ava dike. Wekî mînakê li jor, her zimanek xwedî rêzimanzanek yan jî stîlîstek e. Di rewşa kurdan da jî ew kes Celadet Alî Bedirxan e. Bê dewlet, bê dibistan, bê enstîtû, bê hêza otorîteyê, kovara Hawarê dike dibistan ji bo gelê kurd. Armanca wî hem zêdekirina hejmara mirovên xwenda, hem jî avakirina hişmendîya neteweyî ye. Armanca din a Celadet Bedirxanî ew e ku bi vê standardîzasyona zimanî têgihîştina mirovan a hevûdin nêzîktir bike. Di zimanên bê standard da herçiqas bi heman zimanî bi axivîn jî, ji ber cudahiya devokan, herêmek ya din fam nake, heta ev rewş di nav însanên nexwenda da îro jî berdewam e.

Em dikarin sala 1932yan wekî şoreşa alfabe û nivîsa kurmancî bihesibînin, lewra di wê salê da ye ku Celadet Alî Bedirxan alfabeya xwe ya ku bi salan bû li ser dixebitî, di Hawarê da weşand. Lê ev alfabe ne halê dawî bû, lewra nîqaşên wê di Hawarê da berdewam bûn, bi taybetî li ser tîpên /q/ û /k/yê di çend hejmaran da nivîs hene. Lê dawîya dawî ev mesele jî tê çareserkirin û îro jî em alfabeya ku Celadet Bedirxanî danîye bi kar tînin.

Helbet ev daxwaza standardîzasyona zimanî bi Celadet Bedirxanî dest pê nekirîye, herçiqas wekî pratîk wî pêk anîbe jî. Wexta ku em li serdema dawî ya osmanî dinêrin Meşrutîyeta Duyem a ku di 1908an da tê îlankirin, di nav gelên osmanî da gelek guherînan çê dîke. Wekî gelên din, kurd jî dixwazin netewetîya xwe derxin pêş ku heta wê çaxê xwe ewil wekî misliman, piştra osmanî û dawîyê jî kurd dibînin. Lê bi polîtîkayên wê serdemê kurd fam dikin ku netewetî dê wan nêzîktirî hev bike. Ji ber vê di weşanên wekî Rojî Kurd, Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesi, Serbestî û Jînê da daxwazên li ser hişmendî, xwendin û pêşveçûnê tînin kirin. Bi taybetî di Jînê da ev daxwaz digihîjin lutkeyê, lewra piştî Şerê Cîhanê ye Yekem e ku Dewleta Osmanî tîk diçe û kurd bi guherînan rewşa siyâsî bêtir xwe dibînin û dixwazin li ser vê gavên mezin biavêjin.

90 |

Herweha ji bo netewetîyê jî zimanekî nivîskî pêwîst e. Rewşenbîrên kurd ên wê serdemê dibin du alî di vî warî da. Hinek ji wan difikirin ku alfabeya latînî pêwîst e ji bo xilasbûna ji cahilî û nezanîyê û herweha ji bo hejmara xwendewaran zêde bibe, lê li alîyê din jî hinek difikirin ku heke alfabeya erebî bê terikandin, dê ji mislimanîyê dûr bikevin. Ev nîqaş ne tenê di nav kurdan da, herweha di nav tirkan da jî heye. Di nav van nîqaşan da cara ewil di kovara Rojî Kurd da pêşnîyaza qebûlkirina alfabeya latînî tê kirin ji alîyê Abdullah Cevdetî(2013) ve. Li gor wî ji bo xwendin û nivîsîna bi awayekî hêsan, divê ev alfabe bê qebûlkirin. (r. 241-242)

Yek ji wan rewşenbîran jî Xelîl Xeyalî ye ku gelek li ser giringîya zimanê nivîskî, çapkirina pirtûkan û perwerdehîyê disekine. Zarokên kurdan û yê din dide ber hev û dibêje yê wan di şeş mehan da hîn xwendin û nivîsînê dibin, lê belê zarokên kurdan di deh salan da ancax du tîpan hîn dibin. (X, 2013, r. 160-161)

Nîqaşên bi vî rengî di Jînê da jî berdewam dikin û piştra weşanên kurdî disekin. Celadet Bedirxanê ku cara ewil di 1932yan da li Şamê alfabeya kurdî ya latînî belav dike, esas hêj di 1919an da dest bi xebatên xwe kirine. Behsa bîranîna xwe ya bi Major Noel¹ ra dike û dibêje Major tiştên ku dinivîsî, pir bi rihetî dixwend, lê wî bi xwe zehmetî dikişand jî ber tîpên erebî. Ji ber vê, hema wê çaxê biryar daye ku alfabeya kurdî li ser hîmê latînî dane û dest bi xebatan kirîye da ku hezar sal derbas bibe jî, bikare nivîsa xwe bixwîne. (Hawar, 1998, r. 263)

Wexta ku Celadet Bedirxan dest bi sazkirina alfabeya xwe kirîye, dîtîye ku di latînî da 26 tîpên sereke hene û di kurdî da deng ji van bêtir in. Ji ber vê gelek dengên hevedudanî jî ketine nav alfabeya Celadet Bedirxan, yên wekî /ch/, /ou/ û /ai/. Xuya ye wî jî ber bandora fransî ev deng xistine nav alfabeya xwe, lewra ev tîpên hevedudanî di fransî da hene û wexta têne bilêvkirin dengê tenê derdikeve jî devê mirov, wek: /ş/ (ch), /û/ (ou), /e/ (ai).

Ji bo ku ji vê tevlihevîya tîpên hevedudanî xilas bibe, Celadet Bedirxanî ji yûnanî û rûsî tîp anîne û li alfabeya xwe zêde kirine û alfabeya wî bûye sih û şeş tîp. Heta bi wê alfabe yê kitêbeka alfabe yê û ferhengêka biçûk nivîsîye, lê belê ew wenda bûne. Wekî ku dîyar dike, ligel hin nivîsên wî yên din, ev alfabe û ferheng çûne Mehkema Xarpûtê di 1925an da. Celadet Bedirxan wexta li Almanayê bûye, xebatên xwe yên li ser alfabe yê berdewam kirine. Ji ber ku ji yûnanî û rûsî jî tîp girtine, îcar alfabe ya wî bûye sê texlît û ber çavê wî xweş xuya nekirîye. Ji xeynî vê du tîpên zêde jî hebûne tê da. Ji ber vê biryar daye ku tîpên yûnanî û rûsî jê derêxe ji bo yekrengîya alfabe yê xirab nebe û wan du tîpên zêde jî jê avêtine, herweha bilindek (kumik) danîne ser çend tîpên latînî û di şûna yên yûnanî û rûsî da bi kar anîne. Bi vî awayî sih û çar tîpên yekreng pêk hatine. Herweha ji bo ku kurdên li Tirkîyeyê bikaribin bi awayekî rihet bixwînin û binivîsin, Celadet Bedirxanî hin tîp guherandine û alfabeya xwe nêzikî ya tirkî saz kirîye. (Hawar, r. 263-264)

Celadet Bedirxanî ji xeynî alfabe yê, li ser rêzimanê jî mijarin vegotine. Ev mijar ji bo rastnivîsîna kurmancî pêşeng in. Armanca vê xebatê ew e ku em ji alîyê rastnivîsînê ve li ser zimanê Hawarê bisekinin û berê xwe bidin rastnivîsîna Komxebata Kurmancîyê da ku em bibînin piştî rê û rêbazên Celadet Bedirxanî çî guhartin hatine kirin an jî yên ku hatine qebûl kirin çî ne.

1 Celadet Bedirxan û Kamiran Bedirxan di 1919an de bi Major Noel ra çûne Meletîyê.

1. Rastnivîsîna Hawar û ya Komxebata Kurmancîyê

Rastnivîsîneka xurt rêya herî hêsan a gihîştina standardîzasyonê ye. Bi qebûlkirin û belavkirina rastnivîsînê, gel rêbazên zimanê xwe zû hîn dibe û hîn dike. Lê belê bêyî rêbazeka xurt, avakirina standardekê, qebûlkirin û belavkirina wê pir zehmet e. Wê çaxê her kesek li gor xwe rêbazekê ava dike û dide dû wê. Li cem kurdan jî rewş weha ye. Me cara ewil nivîsa bi alfabeya latînî di Hawarê da dît. Ji ber ku ev pêşeng bû, gelek kesan ew şopand.

Hawar ji aliyê rastnivîsînê ve mijarên serbixwe pêşberî me nake. Em dikarin ji naverokê pê derxin ka bêje, lêker, daçek, navên taybetî û hwd çawa bi kar anîne, navên ziman, netewe, erdnîgarî bi hûdek an bi girdekan nivîsîne. Ev ji bo me gelek giring in, lewra ev qayde di standardîzasyona zimanî da bingeh in. Wekî ku me dîyar kir, ev qayde dikarin ji naveroka Hawarê bêne dîtin, lê belê ji bo van sernavekî taybetî nehatîye vekirin, ji bilî çend mijaran ku bêhtir mijarên rêzimanê ne.

Em dê di vê binbeşê da li ser rastnivîsîna Hawarê û Rêbera Rastnivîsînê ya Weqfa Mezopotamyayê bisekinin ku eva dawî li ser navê Komxebata Kurmancîyê weşîyaye. Rêbera² Komxebata Kurmancîyê di sala 2019an da çap bûye. Komxebata Kurmancîyê, çawa ku ji navê wê jî dîyar e, komxebatek e ku ji 18 endamên wekî vekoler û zimannasan pêk tê. Bingeha xebata Komxebata Kurmancîyê li ser Rêbera Rastnivîsînê ya Mistefa Aydogan hatîye avakirin. (Rêber, 2019, r. 18)

Rêberê di serî da behsa giringîya standardîzasyonê kirîye bi van gotinan: Ji bo nivîsîneka baş, birêkûpêk, fambar û herweha ji bo berlêgirtina tevlihevî û sergêjîyan qayîdeyên zelal - çi yên ku xwe bispêrin rêzimanê, çi jî yên ku xwe bispêrin hevîkîrî û lihevîkirinê- şert in. Lewra gava ku qayîdeyên rastnivîsînê yên li ser bingehên navbirî hebin, xwendin hêsantir û zelaltir dibe. Rê li ber têgihîştinê şaş venabe. Herweha naveroka zimanê nivîskî jî bi mebesta xwe ra guncayî dihê ragihandin. (Rêber, r. 15)

Wekî ku em dizanin Hawar bi reformekê dest bi weşana xwe kirîye. Alfabeya erebî kirîye latînî û ev pêvajoyê jî bi salan berdewam kirîye. Heta halê dawî jî piştî hejmara 24an xuya dibe. Ji halê dawî qesta me tevlihevbûna tîpên /k/ û /q/yê ne. Em dê li ser vê mijarê bisekinin. Herweha di nav nivîsên Hawarê da tîpên /h/ û /x/ yê jî bi awayekî aktîf têne bikaranîn herçiqas di nav alfabeyê da cih negirtibin jî. Celadet Bedirxan vê mijarê weha rave dike: “Ji van pêve du herfên biyanî hene

2 Em dê ji niha pê ve ji bo *Rêbera Rastnivîsînê* tenê *Rêberê* bi kar binin.

qo bireq ji qurdan wan dibêjin. Lewra qo ew herfên ha di eslên xwe de ne qurdî ne me ew ne êxistine nav elfabêya xwe.” (r. 25) Ji van gotinan xuya ye Celadet Bedirxan dîyar dike ku ev tîp wek deng di nav kurdî da hene, lê belê ji ber ku di eslê xwe da ne kurdî ne, ew di nav alfabeya xwe da nîşan nedane.

1.1. Pêvajoya Alfabeya Hawarê

Alfabeya Celadet Bedirxan ji sih û yek tîpan pêk tê. Alfabeya wî ewil bi vê rêzê hatîye dayîn û tenê bi tîpên hûrdek in:

“a b c e ç d i g h x ê j î k q u l m n o p r s ş t û f v w y z” (Hawar, r. 25)

Piştira rêza tîpên hûrdek hatîye guhartin bi vî awayî:

“a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z” (Hawar, r. 649)

Herçiqas di nav metnan da tîpên /x/ û /h/ derbas bibin jî, Celadet Bedirxan ev her du tîp nexistine nav alfabe-yê. Lê belê Pierre Rondot wexta tabloya alfabeya Celadet Bedirxan dide, van her du tîpan jî tê da nîşan dide. (Rondot, 1936, r. 27)

Kovara Hawarê di serî da alfabe-yê bi awayê tîpên hûrdek dide. Di hejmara 25an da ji ber daxwaza xwîneran destnivîsa alfabe-yê bi tîpên girdek û hûrdek diweşîne. Lê di alfabe-yê da, ya bi şeweyê tîpên girdek tenê 28 tîp hene, /Ê/, /Î/, /Û/ jê kê m in, herçiqas di ya bi awayê hûrdek da hebin jî. (r. 649) Lê belê di hejmara 27an da, di beşa rêzimanê da tîpên hûrdek û girdek hatine nasandin û di yên girdek da ev her sê tîp hene. (Bedir-Xan, 1998, r. 695)

Wekî me di destpêkê da behs kir, alfabe ya nivîsên Hawarê di serî da bi alfabe-ye ka sererastkirî nehatine nivîsîn. Herçî meseleya /k/ û /q/yê ye, mijareka balkêş e. Em dibînin ku Celadet Bedirxan di serî da tîpên /k/ û /q/yê li şûna hev bi kar tîne, lê ji hejmara 24an pê ve vê yekê diguherîne. Bedirxan nîşan dide ku ev her du tîp di erebî da hene, di tirkî da tenê /k/ heye: “Herçend di hin pirsên erebî da qo qetîne nav zmanê tîrîqî ji (ك) pê ve (ق) hebe jî, tîrîq van du herfan cihê cihê bilêv naqin. (ق) a erebî gora denganiya zmanê xwe weq (ك) qe stûr dixwînin û duqan ji cihderqeqê derdixînin. Ji ber vê yeqê van her du dangan bi herfa (k) nîşan qirine û herfa (q) yeqcar ne êxistin nav elfabêya xwe.” (r. 65)

Herweha Celadet Bedirxan ne tenê bi kurmancî, lê bi fransî jî behsa vê mijarê dike. Behsa alfabeya kurdî di beşa *Birê Frensizî* ya di hejmara 3yan da tê kirin û Celadet Bedirxan bi kêrahî li ser ferqa /q/ û /k/yê/ disekine. Tîpa /q/yê/ bi dengên almanî û fransî dide ber hev. Dibêje /k/ya di zimanên latînî da bi demê ra bûye /c/ lê bilêvkirina wê wekî /k/ ye; wekî *café, cristal*, herweha dibêje ev peyv di almanî da wekî *kaffe, kristal* têne nivîsîn. Ji xeynî vê, ji bo famkirina van her du tîpan, bi hin kesan peyva *krîstalê* dide nivîsin ka gelo ew dê bi /q/ an bi /k/yê/ binivîsin. Bi xortên ku wî, alfabe hînî wan kirîye, dide nivîsîn, ew bi /k/yê/ dinivîsin, yanî wekî *kristala* almanî.

Lê li vir mirov meraq dike ew /k/ kîjan /k/ ye, lewra Celadet Bedirxan di gelek hejmaran da şûna /k/yê/ q/ û şûna /q/yê/ jî /k/yê/ dinivîse. Lê li gor alfabeya ku hînî xortan kirîye, wan wekî *kristal* nivîsiye, ango li gor kurmancîya me ya îro nivîsiye. Heman peyvê bi kurdekî dide nivîsin ku ew ji xeynî alfabeya erebî tu alfabeyeka din nizane, lê belê zimanê erebî jî nizane. Wî heman peyv bi /ق/ nivîsiye, ango bi /q/yê/. Dîsa heman peyv bi kurdekî daye nivîsîn û ew kes bi erebî dizane û bi salan li medreseyan xwendîye. Ew kes gelek li ser sekinîye, gelek caran bi lêv kirîye û guhdarî kirîye. Piştra li gor bilêvkirina kurdekî ku bi erebî nizane bi /ق/yê/ nivîsiye. Lê li gor Celadetî, ev peyv wexta bi erebî tê xwendin dengê ji qirikê derdikeve. Piştra dawîya dawî bi nivîsîna yekî ku bi erebî dizane biryar dide ku divê ev peyv bi /س/yê/ k/ bê nivîsîn. Herweha heman peyv bi erebekî jî daye nivîsîn û wî jî wekî biryara wî ya dawî, ango bi /س/yê/ nivîsiye. (r. 70-71)

Mirov piştî van agahîyan, bivê nevē dixwaze bipirse: Celadet Bedirxan ku van her du tîpan bi zimanên ewrûpî û erebî dide ber hev, herweha bi ceribandina peyva *krîstalê* jî biryara /k/ya /س/ erebî dide -ku ev wekî /k/ya tirkî û kurdî tê bilêvkin- çawa cihê /q/ û /k/yê/ tevlihev dike. Ji xeynî vê, peyva *kurd* jî bi fransî wekî *kurd* tê nivîsîn û tîpa di serî da wekî /k/ tê bilêvkin, lê Celadet Bedirxan dîsa vê peyvê bi kurmancî wekî *qurd* dinivîse, herçiqas di heman metna fransî da bi kurdî *qurd* û bi fransî *kurd* dinivîse jî, mirov meraq dike, bilêvkirina wan wekî hev in, lê gelo çima wekî hev nanivîse. Herweha di çîrokekê da jî hevokeka bi tirkî derbas dibe û *Kurd* dinivîse, lê di heman çîrokekê da bi kurdî wekî *qurd* dinivîse. (r. 85)

Mijara /q/ û /k/yê di hejmara 6an da jî berdewam e. Celadet Bedirxan tîpan yek bi yek datîne serê paragrafê di danasîna wan da. Wexta ku van her du tîpan bi sernavê “Q. k -” dide nasîn, di vê beşê da bivê nevê serê mirov tevlihev dibe, lewra van bi dengê /q/ û /k/ya erebî dide ber hev û dibêje “(ق) a me nîzingî wê (k) yê qo di pîrsa (kristal) da têt dîtîna û frensîz (cristal) dinivîsîn.” (r. 128)

Xuya ye serê Celadet Bedirxan jî tevlihev bûye di vê mijara /q/ û /k/yê da. Lewra di hejmara 7an da jî berdewam dike û heman mînaka *krîstalê* dide. Dîsa berê jî mînaka almanî dabû û li vir mirov dixwaze bipirse: di mînakên almanî da /k/ wekî fransî bi /c/yê nayê nivîsîn û rasterast wekî di mînakên *Kable, Korb, Kaffeyê* da xuya ye, bi /k/yê tê nivîsîn (r. 148) û bilêvkirina wê jî wekî /k/ya tirkî ye. Di vê rewşê da gelo çima /q/ û /k/ li şûna hev hatine nivîsîn?

Piştî vê agahîyê mirov dipirse, wê çaxê gelo çima di Hawarê da peyvên ku tê da /k/ hene wekî /k/ya *krîstalê* nayên nivîsîn, lê belê şûna wê /q/ tê bikaranîn, wekî *qurdî, qurdmancî* û hwd Celadet Bedirxan /qu/ya fransî û /q/ya kurmancî dişibîne hev û jixwe weha jî dibêje: “Di van du pîrsan de dengê (qu) a frensîz û (q) a qurdî weq hev in û di tu tiştî de ji yeq hev ne cuda, ne qêm, nê zêde ne.” (Hawar, r. 128) Lê wexta ku mirov bilêvkirina van her duyan dinêre, dibîne ku /qu/ya fransî wekî /k/ û /q/ya kurmancî jî wekî /q/ tê bilêvkin. Wekî şêkil ev her du tîp dişibin hev û dibe ku Celadet Bedirxanî ji ber vê, dengên wan jî wekî hev dîtine û ji bo /q/ya kurmancî jî /k/ bi kar anîye.

Ev rewşa /q/ û /k/yê heta hejmara 23yan weha berdewam e, ji hejmara 24an û pê ve /q/ û /k/ cih diguherin û di forma îro da têne bikaranîn. Sedema vê guherîne nehatîye diyarkirin, tenê di serê hejmara 24an da agahîyeka weha heye: “K-Q di elfabêya me da ev du herf bi hev guhêrine: ‘k’ ketiye şûna ‘q’ê, û ‘q’ ketiye şûna ‘k’ê.” (Hawar, r. 629)

Piştî danasîna van tîpan em dikarin bibêjin ku alfabe ya Hawar û Rêberê wekî hev e û ji sih û yek tîpan pêk tê. Heke em li bikaranîna *herf* û *tîpê* binêrin, em dikarin hin cudahiyan bibînin. Celadet Bedirxan di Hawarê da hem peyva *herfê* hem jî *tîpê* bi kar tîne:

“Elfabêya qurdî ji sih û yeq *herfan* hevedudanî ye.” (r. 25)

“Belê Gelawêj kovareke hêja ye (...) Ji ber ko ew ne bi *tîpên* kurdî lê bi *tîpên* erebî hati bû çap kirin.” (Gelawêj, 1998, r. 692)

Berevajî vê Rêber tîp qebûl kirîye û ew bi kar anîye. (r. 19)

1.1.1. Tîpa Ducare

Wekî ku Rêber dîyar dike, di kurmançî da tîpa ducare tune ye. Wekî mînak: “ger/gerr, ker/kerr”. (r. 44) Di Hawarê da jî wexta ev mijar tê behskirin, Celadet Bedirxan /h/yek datîne kêleka /k/yê, ango wekî /kh/ bi kar tîne ji bo cudakirina van her du dangan. Wekî tê zanîn di kurdî da /kh/ nayê bikaranîn, lê belê di zimanên ewrûpî da tê dîtin: “Ma kher bûne, tu deng naye ji tuwan”. (Hawar, r. 650)

Ev peyv di dîpnotekê da weha hatîye eşkerekirin: “Me ‘kher’ yanî mirovê ko nabihîze, bi vî awayî nivîsand, da ko ji kerê heywan bête veqetanîn. Ji xwe ev ‘kh’ ji ya din stûrtir e.” (Hawar, r. 650) Herweha di dîpnoteka din da jî behsa vê meseleyê dike: “Ker bi mana perçe, kerî ye û ‘k’ tê de ji ‘k’ ya adetî stûrtir e. Ji bo şanîkirina stûriyê mirov dikare ‘h’yekê bide ber û di şikilê ‘kher’ de binivîsîne.” (Hawar, r. 1075)

Ev nîqaş îro jî berdewam e, lê nîqaşên îro li ser /r/ya dawî disekinin, bi nivîsîna du /r/ya dawîya peyvê, ferqa yekê ji ya din derdixin holê. Lê belê wekî ku Celadet Bedirxan nîşan dide, di bilêvkirina wan her du peyvên da tîpa ewil yanî /k/ cuda derdikeve, lê /r/ wekî xwe dimîne.

96 |

Di mijara tîpên ducare da Rêber û Hawar jî hev vediqetin. Li gor Rêberê, wexta “-tir” bê dawîya bêjeyekê ku tîpa wê ya dawîyê jî bi /t/yê diqede, divê her du /t/ jî bîn parastin. Ango li gor vê berhemê divê mirov *xurtir* nenivîse, lê belê *xurttir* binivîse, an jî divê mirov *rastir* nenivîse, lê belê *rasttir* binivîse. (r. 48)

Li gor Celadet Bedirxanî jî divê ev tîp ducare neyên nivîsîn. Ev mijar di Hawarê da weha hatîye vegotin:

Tîpa dubare: Di zmanê kurdmancî de tîpa dubare nîne. Ji lewre, heke di bêjeyekê de tîpek dubare bû, yeke wan ji ber xwe de dikeve û tîpek bi tenê dimîne. Wekî niho, parkîta (tir) gava dikeve paşîya bêjeyên ko bi (t) yê temam dibin yek ji wan her du “t” yan dikeve. Ji lewre di nivîsandinê de jî (t) yek bi tenê tête nivîsandin. Ji ber ko di vekîta kurdmancî de tîpa ko naye xwendin, naye nivîsandin. Ev in çend misal:

xurt	xurt-tir	xurtir
rast	rast-tir	rastir
kurt	kurt-tir	kurtir (Hawar, r. 714)

Hin mînakên bi tîpên din jî hatine dayîn. Di Hawarê da hatîye diyarkirin ku peyva *paş-şîvê* divê wekî *paşîv* bê nivîsîn û peyva *yek-kîteyê* jî divê wekî *yekîte* bê nivîsîn. (r. 714)

Lê belê li gor Rêberê, divê *paş-şîv* wekî *paşşîv* bê nivîsîn, ne wekî *paşîv*, herweha divê *yek-kîte* divê wekî *yekkîte* bê nivîsîn, ne wekî *yekîte*. (r. 49) Li vir em dikarin bibêjin ku di nav gelî da dibe ku peyva *yekkîte/yekkîteyê* zêde nayê bikaranîn, lê peyva *paşşîv/paşîvê* bi awayekî aktîf tê bikaranîn û li gor bilêvkirina gelî ev peyv bi du /ş/yan nayê bihîstin. Her dem wekî *paşîv* tê bihîstin.

Lidûhevhatina tîpên /d/ û /t/yê jî di nav zimannasan da bûye nîqaşek. Gelo /d/ ya bêjeya ku tîpa wê ya dawî pê diqede û piştra “-tir” tê nivîsîn, divê bê parastin an neyê nivîsîn? Li gor Celadet Bedirxanî, divê /d/ neyê nivîsîn û weha rave dike: “Tîpên têvel, lê ji yek cihderkê, an ji cihderkên nîzingî hev jî nadin pey hev:

Rind-tir	rintir
pişt-dawî	pişdawî
bilind-tir	bilintir
dewlemend-tir	dewlementir” (Hawar, r. 714)

1.1.2. /î/ya berî /y/yê

Mijara /î/ya berî /y/yê wekî mijarên din dîsa bûye mijara nîqaşê di nav zimannasan da. Celadet Bedirxan bêjeyên ku bi /î/yê diqedin û bi /y/yê têne girêdan heta hejmarê 28an a Hawarê wekî /î/ diparêze. Lê belê piştî vê hejmarê dibêje berîya /y/yê divê /î/ bê nivîsîn:

Lê heke ‘y’ bê ko bi wan ve bizeliqe kete pêşîya van dengdêran, hingê (ê) û (î) herçend (î) bêne xwendin jî di nivîsandinê de bi (î) yê nayine guhartin û weke xwe dimînin. Herwekî di komekên jêrîn de (ê) û (î) ya bêjeyên (kî, kê, derê) ‘î’ têne xwendin, yanî (kî, kî, derî) lê di nivîsandinê de di şikilên xwe ên eslî de têne şanî kirin. [Ev kî ye? Tu kurê kê yî? Ew xelkê kûderê ye?] (r. 713)

Ji wê pê ve berîya /y/yê /î/ hatîye nivîsîn. Lê belê piştra di hin weşanan da tê dîtîn ku /î/ya berîya /y/yê dîsa wekî /î/ tê nivîsîn. Ev mijar di Rêberê da jî derdikeve pêşîya me. Ji ber ku Komxebata Kurmancîyê derbarê vê da ravekirineka fireh nekirîye, em dê serî li vegotina Mistefa Aydogan bidin. Li gor Aydoganî(2012),

divê reha peyvan bê parastin, ji ber vê li gor wî divê /î/yên berî /y/yan divê bêne nivîsîn. (r. 75-76) Herweha ev awayê Aydogan ji aliyê Komxebata Kurmancîyê ve jî hatîye qebûlkirin û berhema wan bi xwe jî bi vî awayî hatîye nivîsîn. (r. 54)

1.2. Navên Taybetî

Navên taybetî di Hawarê da bi awayekî sistematîk nehatine nivîsîn. Ev navên welat, netewe, erdnîgarî, bajar û zimanan di her hejmarê da, di her nivîsê da cuda hatine nivîsîn.

1.2.1. Navên Welatan

Navên welatan bi piranî bi tîpa girdek hatine nivîsîn di Hawarê da. Hin îstista hene, lê belê xuya ye wek nivîsîna welatan girdek hatîye qebûlkirin.

“Ehmedê-Xanî bi Memo-Zînê, navê xwe di dîroqa qurd û *Qurdistanê* de abadîn qiriye.” (r. 68)

“Mela yeq ji şair û zanayên mezin û navdar yê *qurdistanê* ye.” (r. 125)

“Sala 1246 a de, li *Elmanyayê* min careqê din çavê xwe li elfabêya xwe gerand.” (r. 264)

“Wer dixuye ko *Frense* ne rahet e.” (r. 818)

1.2.2. Navên Netewe û Zimanan

Navên zimanan di Hawarê da carinan bi girdek û carinan bi hûrdekan hatine nivîsîn. Pir sistematîk nebe jî nivîsîna bi hûrdekan bêhtir xuya ye. Heta di *Ronahîyê* da, bi taybetî di nivîsên Celadet Bedirxan da, navên zimanan bi hûrdekan hatine nivîsîn. Ji ber vê em dikarin bibêjin ku di nivîsîna navên zimanan da tercîha Celadet Bedirxan tîpên hûrdek in, herçiqas di Hawarê da standarda vê pêk nehatibe jî. Çend mînak ji Hawarê:

“Berdêlqa wê di zmanê *Elmanî* de “lehre” ye.” (r. 48)

“Tevî gerîna di nav du sed û pêncî kitêbên *inglîzî, frensîzî, elmanî, erebî, tirkî û farisî*, hîn dibînim ev war hewceyî ger û pirsineke xurt e.” (r. 709)

“Gramêra *frensîzî* dibêje ko zmanê *frensîzî* veqetandekên xwe ji pronaveke latînî girtine.” (r. 839)

Mirov dikare bibêje ku di vê tercîhê da bandora fransî heye. Lewra navên zimanan bi hûrdekê têne nivîsîn di fransî da. Em dikarin mînakên vê di beşên fransî yên Hawarê da jî bibînin:

“Sans doute la grammaire kurde à laquelle nous travaillons depuis plusieurs années paraîtra dans un proche avenir, de même qu’un ouvrage en langue française.” (Bedir-Khan, 1998, r. 327) (Bê guman rêzimana kurdî ya ku ev çend sal in em li ser dixebitîn, dê demeke nêzik de derkeve, herweha dê bi zimanê fransî jî derkeve.)

Navên neteweyan bi piranî bi tîpên hûrdek dest pê kirine, lê belê hin îstisna jî hene:

“Di şerê 1914an de zora *elmanan* çû bû û *elman* şerpeze bû bûn.” (r. 751)

“Herçî dijminên *Elman* in wê bibin hevalên *Ûris*.” (r. 757)

Lê belê di fransî da rewş hinek diguhere. Wexta ku mirov behsa niştecihekî/ê dike, wê çaxê peyv bi tîpa girdek dest pê dike. Wekî mînak: *Les Latins et les Grecs diffèrent de croyance et de pratique en plusieurs points*. (Dictionnaire de l'Académie Française) (Di navbera latîn û yûnanan da, ji alîyê bawerî û pratîkê ve gelek cudahî hene). Li vir wekî ku em dibînin netewe bi girdek hatîye nivîsîn. Lê heke netewe bi rengdêrekê tê bikaranîn wê çaxê bi hûrdekê tê nivîsîn: *Le quartier latin*. (Taxa latîniyan). (Dictionnaire de l'Académie Française)

| 99

Wekî ku em dibînin, di zimanê fransî da rastnivîsa navên neteweyan li gor bikaranîna awayê navdêr û rengdêr diguhere. Carinan bi girdek carinan jî bi hûrdekan hatine nivîsîn. Dibe ku Celadet Bedirxan bêyî vê qaydeyê, bikaranîna bi hûrdekan tercîh kiribe.

Rêberê jî navên netewe û zimanan bi hûrdekê qebûl kirîye. Wekî mînak: *alman-almanî, faris-farisî*. (r. 38)

1.2.3. Navên Erdîgarî

Navên derya, okyanûs, tengav, çem, deşt, çîya, birc û keleşan di Rêberê da bi girdekan hatine nivîsîn. (r. 94-95) Lê belê em nikarin bibêjin di Hawarê da sîstemeka weha pêk hatîye. Em dibînin ku carinan bi hûrdek carinan bi girdekan dest pê dikin, carinan di navbera du bêjeyan da bendikek heye. Em tenê ji bo her

yekê dikarin mînakê bidin li vir, herçiqas di Hawarê da mînakên van hebin jî, nivîsîna bi tîpên hûrdek zêdetir in. Wekî mînak:

“Di ser serê *çiyayê* Hereqolê de roj weq efsereqe zêr dibirikî.” (r. 144)

“Lê inglîzan birekî wan di *Behra-spî* de bin av dikirin.” (r. 877)

“Ji rexê din *Çiyayê Şingarê-bireqî* welatê qurdan (...).” (r. 469)

1.2.4. Yekeyên Pereyan

Navên pereyan wekî *yekeyên pereyan* hatîye binavkirin di Rêberê da û bi hûrdekan tîp nivîsîn. (r. 30)

Celadet Bedirxanî li ser vê nîqaşeka taybetî venekirîye, lê wexta heqê Hawarê dîyar kirîye, di hejmarên ewil da hem bi girdek û hem bi hûrdekan nivîsîye:

“500 kirûş-sûrî - 100 frenq; 150 Frenq”

Di hejmara 28an da bi awayekî kurt nivîsîye:

“500 Q. S.” (r. 702)

Ji hejmara 29an heta 54an bi girdekan nivîsîye û mirov difikire ku standardeka wisa danîye, lê belê ji hejmara 55an pê ve dîsa bi hûrdekan nivîsîye:

“500 Qirûşên Sûrî” (r. 722)

“Ji bo Sûrîyê 5 lîreyên sûrî - Ji bo welatên din lîrekî inglîzî” (r. 1122)

1.2.5. Navên Hêlan

Navên hêlan di Rêberê da bi hûrdekan dest pê dikin. Mînak: bakur, başûr, rojava, rojhilat. Herweha hêla welatekî jî bi hûrdek dest pê dike û ewil hêl, piştra welat tê nîşandan. Mînak: bakurê Kurdistanê, başûrê Kurdistanê. (r. 40)

Her du awa jî di Hawarê da hatine bikaranîn. Ango navên hêlan hem di pêşîya navê welat/bajaran û hem di paşîyê da hatine bikaranîn:

“Di nîveka *Kurdistana bakur* û navbera bajarên Sêrt, Mûş, Bidlîs û Diyarbekirê da bi navê *çiyayê Sasonê çiyayek* heye.” (r. 692)

“Dîsa di bakurê Skenderonê da 14 eşîr rûdinin.” (r. 731)

“Ew li Mûşê hatiye dinê li ciyekî dûr; ji kenarê *bakurê Kurdistanê*.” (r. 757)

“Di *rojhelatê Cizîrê* de meydanake fireh û mezin e.” (r. 651)

Navên hêlan bi awayekî standard nehatine nivîsîn di Hawarê da. Em dikarin van navan bibînin:

“Bakur, baku, rojava, roava, rova, rojhelat, rohelat, rohel, nîvro, nîvrrohêl, nîvrrohêlat”

Lê belê di Rêberê da standardek hatîye danîn ji bo van navan:

Hêlên sereke: bakur, başûr, rojhilat, rojava.

Hêlên nesereke: bakurrojava, bakurrojhilat, başûrrojava, başûrrojhilat. (r. 39)

1.2.6. Navên Roj, Meh û Demsalan

Navên rojan di Rêberê da bi hûrdekan dest pê dikin û bi vî awayî ne: yekşem, duşem, sêşem, çarşem, pêncşem, înî, şemî. (r. 41)

Navên rojan berevajî Rêberê bi /b/yê diqedin di Hawarê da, wekî; yekşemb, duşemb (r. 133). Ev tîp îro wek nivîskî ketiye û nayê bikaranîn. Herweha *şemî* carinan wekî *şembî* û carinan jî wekî *şembih* derbas dibe. Navên rojan carinan bi hûrdek carinan jî bi girdekan hatine nivîsîn di Hawarê da.

Navên demsalan di Rêberê da weha hatine nişandan: bihar, havîn, payîz, zivistan. (r. 42) Herweha tê nişandan ku navên demsalan bi hûrdekan tîp nivîsîn.

Navên demsalan wekî mijareka taybetî nayê behskirin di Hawarê da. Me ev nav jî metnan wergirtin. Ji bo navên demsalan jî standardek tune ye di Hawarê da, em dibînin ku ji bo demsalekê çend navên cuda hatine bikaranîn. Wekî mînak peyva *payîzê* hem wekî *pehîz* û hem wekî *paîzê* derbas dibe:

“Buhara min, *pehîza* min, hemî reş.” (r. 285)

“Buhara jiyîna min bê te *paîz* e dadê.” (r. 285)

Ev her du rêzik di heman rûpelê da ne. Rêzika ewil ji helbesta *Welat û dilê min* a Kamiran Alî Bedir-Xanî ye û ya duyem jî ji *Dadêya Qedrîcanî* ye. Bi vî awayî em dikarin bibêjin ku her nivîskar li gor xwe peyv nivîsîne. Herweha wekî îmla jî rêbazek tune ye di demsalan da. Carinan bi tîpên girdek, carinan bi yên hûrdek dest pê dikin. Wekî mînak:

“Lê divê li *Paîzê* ji nû ve dest pê bike.” (r. 800)

“Îsal ku her du *paîz* Gîhane hev bi reşî” (r. 1108)

Demsala *biharê* jî bi du awayên cuda hatiye nivîsîn:

“Xunava qiyametê bi ser wan de bariye, û heşîn bûne weke giyayê ko *buhar* bi ser de hatiye.” (r. 654)

“Tu *bihara* ber dilê min î” (r. 773)

“...berf û bagerê da bû şîrgermiya tava *Biharê*.” (r. 748)

“Dibêjin qo di wê newalê, di wî cihê de qo Siyabend û xec mirine serê her *Buharê* du derxên gul radibin û du qoqî di ser wan re difirin.” (r. 267-268)

Gava em li van her çar hevokên li jor dinêrin, em dibînin ku peyva *biharê* hem bi awayên cuda û hem jî bê rêbazeka îmlayî hatiye nivîsîn.

Peyvên *zivistan* û *havînê* jî dîsa hem bi tîpa girdek hem jî bi ya hûrdek dest pê kirine:

“Geleq ne borî *zivistana* welatê jorîn bi ser de hat.” (r. 83)

“Buhar û Havîn, Paîz û *Zivistan*, rûj û şev, boş bûna bayî, barîna baranê, hatina berfê, hemî bi kanonên xwedê dikewimin.” (r. 63)

“Gelo li *havînê* bixwîne û li *zivistanê* tevda li malê rûnin, ma nabe?” (r. 85)

“Herçî şerê Libyayê, ji ber Germa *Havînê*, sivik bûye.” (r. 800)

Navên mehan wekî ku tê zanîn yek ji mijarên herî bi gengeşe ye. Em dikarin di nav berheman da rastî navên cuda cuda bîn. Bi taybetî jî navên mehên 11, 12, 1 û 2yem. Rêber ji bo standardîzasyona kurmancî van navan guncaw dibîne:

1. kanûna paşîn	2. sibat	3. adar
4. nîsan	5. gulan	6. hezîran
7. tîrmeh	8. tebax	9. îlon
10. çirîya pêşîn	11. çirîya paşîn	12. kanûna pêşîn (r. 43)

Herweha li gor Rêberê ji xeynî navê meheka taybet, navên mehan bi hûrdek têne nivîsîn.

Navên mehan di Hawarê da weha derbas dibin:

1- Adar	Buhara-pêşîn
2- Nîsan	Buhara-navîn
3- Gulan	Buhara-paşîn
4- Hizêran	Havîna-pêşîn
5- Tîrmeh	Havîna-navîn
6- Tebax	Havîna-paşîn
7- Îlon	Paîza-pêşîn
8- Çirîya-berî	Paîza-navîn
9- Çirîya-paşî	Paîza-paşîn
10- Çîleye-berî/Qanûna-berî	Zivistana-pêşîn
11- Çîleya-paşî/Qanûna-paşî	Zivistana-navîn
12- Sibat/Gecoq	Zivistana-paşîn (r. 49)

Wekî ku em dibînin navê her mehekê bi awayekî din jî hatîye nivîsîn. Celadet Bedirxan li ser vê weha dibêje: “Ji xwe qurdmanc mehan bi du awan bi nav diqin. Bi navên ser xwe û bi navên çaxên salê.” (r. 49)

Navên mehan jî ji alîyê rastnivîsînê ve negihîştine standardekê. Hinek ji wan bi tîpên girdek, hinek jî bi yên hûrdek dest pê kirîye. Herweha di navbera hinekan da bendik heye, lê di ya hinekan da tune ye. Wekî mînak:

“Ji 15ê *Çirîya-Paşîn* û hir ve vaporticaretên emêrfikanî wê bikarin herin benderên ingilîzî û ewê ji Ingilîterê re çek û cebiracanê bibin.” (r. 871)

“Li 16ê *Çirîya-paşîn* eleman ketine bajarê Kerçê û avtenga ko rê dide Qevqasê, xistine destên xwe.” (r. 878)

“Dîsan par li 9ê *Kanûna-pêşîn* ingilizan dirêjî talyanan kir.” (r. 896)

“Mister Rûzwelt li 7ê *Kanûna Paşîn* di peşberê Kongrê de nitqek daye.” (r. 909)

“Li 5ê *Adarê* Japon ketin Betavyayê.” (r. 965)

“Tarîxa hejmara çaran, *adara* 1940 û tarîxa a dehan, *Îlona* 1940 e.” (r. 692)

“*Ilon, Tebax, Tîrmeh, Adar, Nîsan* û *Gulan* û cot û bazar” (r. 127)

Cudahîya di navbera wan da meha 6an e ku Rêber wekî *hezîran* qebûl dike û Hawar wekî *hizêran*. Herweha navên mehên 11, 12, 1 û 2yem jî ji hev cuda ne.

Ji xeynî vê, *sibat* di bergê hejmara 40î da wekî *Şibat* derbas dibe: “28 Şibat 1942”. (r. 941) Meha *hezîranê* jî carekê wekî *Hizêrnê* derbas dibe: “Cêms piçûkê heft biran bû û di sala 1811an di meha *Hizêrnê* da ji deya xwe bû bû.” (r. 1132) Kêm caran wekî *hezîran*, lê belê bi gelemperî wekî *hizêran* derbas dibe.

104 |

1.2.7. Navên Taybetî yên din

Navên bîyanîyan di Hawarê da carinan wekî navên orjînal hatine nivîsîn. Wekî mînak: “Wilson”. (r. 776) Lê belê yên ku li gor bilêvkirina kurmançî hatine guhartin jî hene. Wekî Mister Çorçil, (r. 776), Rûzwelt, (r. 778), general Römél, (r. 914), general Oçinlêk (r. 934) û hwd.

Li gor Rêberê jî divê navdêrên ku bi alfabeya latînî hatine nivîsîn, divê wekî orjînal bêne nivîsîn. Herweha Rêberê beşeka berfireh veqetandîye ji bo navdêrên taybetî û li gor wê navdêrên ku alfabeya wan ne latînî ne divê “mirov xwe bispêre dengên û bergînda wan dengên di alfabeya latînî da binivîse.” (r. 57-58) Ji ber vê Rêberê navdêrên japonî, çînî, hindî, erebî û hwd li gor dengên wan bi nivîsa kurmançî li hev anîne.

Navên pirtûkên pîroz di Rêberê da bi girdekan hatine nivîsîn. Wekî mînak: Mishefa Reş, Cilwe, Quran, Încîl, Tewrat, Zebûr. (r. 93)

Lê belê em nikarin standardeka weha di Hawarê da bibînin. Ev nav carinan bi girdek, carinan jî bi hûrdekan hatine nivîsîn:

“Yê ko heramiyê dike baweriya xwe bi *Quranê* ne aniye.” (r. 708)

“(…) bi *Tewrat* û *Incîla* ko ji Mûsa û Îsa re û bi kitêbên ko ji hemî pêxemberên Xwedê re dahatine (...)” (r. 766)

“Bi tenê zanayan pê dizanîn û di kiniştan de *tewrat* bi vî zimanî dihate xwendin.” (r. 944)

“Deyne ber wan *Mishefa-reş* û nan û penîr e.” (r. 1062)

Navên taxan di Rêberê da bi girdekan dest pê dikin. Mînak: *Taxa Reşoyî*. (r. 94)

Lê di Hawarê da bi hûrdekan in: “Di *taxa* Torê di Medresa-sor de veşartî ye.” (r. 125), “li *taxa* Mihaciran” (r. 851), “ji *taxa* Romdenê” (r. 871)

Navên parzemînan di Rêberê da, bi girdekan dest pê dikin: Afrîka, Ewropa, Asya, Amerîka, Okyanûsya (r. 94)

Lê di Hawarê da hem bi hûrdek, hem bi girdekan in: “Li *ewropayê*, miletin hebûn qo hej zamanê xwe ne deqirin.” (r. 27)

“Qitêba wî gelec binav û deng e û zanayên *Ewrûpayê* jî kedrê qitêba Çelebî digirin.” (r. 324)

“Hinan digot divêt em ekser derînin bêja *Ewropayê*.” (r. 935)

“Şerê ko Hîtler di Polonyayê de dest pê kir hemî Ewrope vegirt, jê derbasî *Efrîqayê* bû û jê kete birekî *Asyayê* jî.” (r. 870)

“Lê divêt ez bibêjim heke *Emêrike* bêgav ma û (...)” (r. 870)

Lê ji ber ku bi piranî wekî girdek hatine nivîsîn, mirov dikare wekî standarda Hawarê girdek qebûl bike.

Li gor Rêberê divê navên beşên parzemînan jî bi girdekê bêne nivîsîn: Mînak: Amerîkaya Latîni, Rojhilata Dûr. (r. 94)

Lê di Hawarê da sîstemeka weha tune ye, ango her serenav bi girdek an hûrdekan nehatîye nivîsîn:

“... nemaze li ser şerê rohelatê dûr, kurt û pist zêde bû bûn.” (r. 934)

“... di saya vê zefere de Qevqas û welatên rohelatê nîzing hatine xelas kirin.” (r. 934)

“Ji milê din Cave dikeve bakurê roavayê Ewîstralyayê jî.” (r. 949)

1.3. Bikaranîna Peyvan

Divê em behsa bikaranîna peyvan jî bikin. Wekî ku em dizanin nivîskarên Hawarê ne ji yek herêmekê ne. Ji ber vê her nivîskar peyvên li gor devoka xwe bi kar anîye û wekî edîtorî ev peyv nehatine standardkirin. Ji xeynî vê, standarda nivîskî ya van peyvan jî nehatîye sazîkirin. Anku em dikarin bibêjin ku hin peyv bi çend awayan hatine nivîsîn. Herweha hinek peyv hene bi du dengdaran dest pê kirine. Çend mînak ji bo van peyvan:

“Zman, freh, bra, hejqîrn, dran, hêncetê, zrav, şqestî, drêj, zravtîr, şqênandin, qrêj, şkeft, jmarîn”

Peyva *ziman* ku heta hejmara 40î wekî *zman* hatîye bikaranîn, kêman caran wekî *ziman* hatîye bikaranîn. Ji hejmara 40î pê ve ev peyv bûye *ziman*. Lê belê balkêş e ku di nivîsên soranî yê bi alfabeya latînî da wekî *ziman* hatîye bikaranîn, berîya ku di yê kurmançî da bibe *ziman*. Wekî mînak: “Leber ewe zimanî qurdî we edebiyatî qurdîş wequ zimanan û edebiyatani diqey arî ye.” (r. 103)

2. Rastnivîsîna Hin Mijarên Rêzimanî

Rêziman qaydeyên zimanekî dîyar dîke û ji bo standardîzasyonê zimanî xwedî roleka mezî e. Rastnivîsî jî ji aliyê şekildayîna nivîsan ve ji bo standardîzasyonê yek ji hêmanên bîngêhî e. Herçiqas rêziman qaydeyan dîyar dîke jî, rastnivîsîna hêmanên rêzimanî nîqaşan derdixe holê, bi taybetî di zimanên bêdewlet û bêpîştgirî da, yê wekî kurdî.

Em ê di vê binbeşê da berê xwe bidin rastnivîsîna hin mijarên rêzimanî û em ê Hawar û Rêberê bidin ber hev.

2.1. Îzafe

Mijara paşgirên îzafeyê gelek caran hatîye tevlihevkirin. Ji ber ku kurmancî zimanekî zayendî ye, divê hem tewang û hem jî paşgirên îzafeyan li gor zayendan bên diyarkirin. Meseleyeka din jî ku serê mirov tevlihev dike *nasyarî* û *nenasyarîya* navdêran e. Di vê rewşê da paşgirên îzafeyê dîsa divê li gor zayendan bêne nivîsîn.

Wekî ku Celadet Bedirxan dîyar dike, îzafe ev in: “Veqetandekên³ binavkirî sisê ne: ê, a, ên.” (r. 794) Ji bo gireyên⁴ îzafeyê yên nasyar tu pirsgirêk naxuyê, ji ber ku Rêber jî van qebûl dike. Lê belê di mijara yên nenasyar da nîqaşek heye ku şêwaza ku em ji Celadet Bedirxanî hîn bûne serûbin dike. Celadet Bedirxan di Hawarê da, yên nenasyar bi vî awayî dîyar dike:

-ekî: ji bo yekejmara zayendê nêr

-eke: ji bo yekejmara zayendê mê

-ine: ji bo gelemjara her du zayendan

Hespekî delal hat. Hespine delal hatin.

Mehîneke delal hat. Mehînine delal hatin. (r. 819)

Lê belê Rêber vê yekê diguherîne û li gor wê gireyên îzafeyê yên nasyar û nenasyar wekhev in:

Li gel navdêrên nêr (hem yên nasyar hem yên nenasyar) yên yekhejmar: -ê

Li gel navdêrên mê (hem yên nasyar hem yên nenasyar) yên yekhejmar -a

Li gel navdêrên her du zayendan (hem yên nasyar hem yên nenasyar) yên pirhejmar: -ên (r. 132)

Rêber navdêrên nêr yên yekhejmar û nenasyar bi sê awayan nîşan dide:

1. -ek-ê

2. -ek-î

3. -ek-ø

Li gor Rêberê “tu tesîra gireya nenasyariyê li ser gireya îzafeyê tune ye. Lewra gireya îzafeyê, ji bo navdêrên nêr yên yekhejmar her wekî ya navdêrên nêr yên nasyar “-ê” ye. Ev “-ê” bi dû <(y)ek>ê da dihê û pê ve dihê nivîsîn. Nimûne: derîyekê mezin, derîyekê xaniyî” (r. 133)

3 Celadet Bedirxan wekî *veqetandek*, Rêber jî wekî *îzafe* qebûl dike.

4 Rêberê gire bi kar anîye.

Ji bo ya duyem dibêje: “Herçî awayê duyem e (-ek-î), di îzafeya navdêrên nêr yên yekhejmar û nenasyar da tewang û îzafeyê tev li hevûdin dike û loma <î>ya gireya tewangê ji bedêla <ê>ya morfema îzafeya navdêrên nêr bi kar diîne. Nimûne: derîyekî mezin, derîyekî xanîyî” (r. 133)

Ji bo awayê sêyem jî dibêje ku tu morfemên îzafeyê bi kar naîne. Wekî “derîyek mezin, diranek min” (r. 134)

Li gor Rêberê awayê sêyem nayê qebûlkin. Lê her du awayên din (-ek-ê, -ek-î) jî bo nivîsînê têne qebûlkin. Ango em dikarin bibêjin ku her du awa jî rast in li gor wê. Herweha dîyar dike ku ji ber berbelavbûna (-ek-î)yê, *Rêber* bi piranî vê tercîh dike. (r. 134)

2.2. Dema bê

Nivîsîna dema bê dîsa li gor nivîskaran bi awayên cuda têne nivîsîn. Em dibînin ku di Hawarê da partîkîla dema bê bi piranî bi hev ve hatine nivîsîn.

Tuê zarowên min jî xwedî bikî. (r. 830)

Nizanim ezê çawan biqarim wesf û pesnê wî bidim. (r. 223)

108 | “(...) emê bindestiya wî biqîn. (r. 408)

Ji xeynî van yên jî cînavkê cihê hatine nivîsîn jî hene:

“(...) ez ji xwarina xwe xelas bibim, ez dê bidim ê.” (r. 1022)

“Digotin ko hikûmeta Vîşiyê wargehên Medegeskarê wê bidit japonan.” (r. 1013)

Di van mînakên da tê dîtin ku ji bo dema bê *wê* û *dê* jî hatine bikaranîn. Mirov dikare bibeje ku /ê/ bi piranî bi hev ve, *wê* û *dê* bi piranî cihê hatine nivîsîn. Li ser vê mijarê di Hawarê da standardek xuya nake.

Wekî ku Rêber nîşan dide gelek awayên nivîsîna dema bê hene: *dê*, *ê*, *wê*, *yê*, *tê* û *yên* ku herî zêde têne bikaranîn *dê* û /ê/ nîşan dide. Rêber bikaranîna *dêyê* tercîh dike. (r. 146-147)

2.3. Gireya Nerênîyê

Mijara nerênîyê jî ji alîyê standardîzasyonê ve mijareka nîqaşbar e. Rêber dibêje “morfemên neyînîyê sê heb in: ne, na, ni.” Wekî ku nîşan dide, ev her sê jî bi lêkeran ve têne nivîsin. (r. 151)

Lê di Hawarê da em standardîzasyonêka bi vî rengî nabînin. Ev her sê guherto jî hem bi lêkerê ve û hem jî cuda hatine nivîsin. Mînak: nake, na ke; nekir, ne kir; nizane, ni zane. Lê awayê cudanivîsinê bêtir xuya ye di Hawarê da, herweha di Ronahîyê da jî bi vî rengî ye. Ji xeynî van di Hawarê da bi *meyê* jî nerênî têne dîtin, lê di Rêberê da behsa vê nehatîye kirin.

Nerênîyên ku bi *meyê* hatine kirin, dîsa wekî yên din, hem bi lêkerê ve, hem jî jê cuda hatine nivîsin:

“(…) mana wê yeqçar rast *mebe* jî dîsan qêfa mirof jê re têt.” (Hawar, r. 68)

“(…) *me* be mîna mirovê ko bar û serbarê heywanê xwe giran dike.” (Hawar, r. 687)

Herweha nerênîya ku bi *meyê* tê çêkirin tenê ji bo nerênîya raweya fermanî ye. Qanatê Kurdo(2013) li ser vê dibêje “(Me-) di Soranî de ji bo darijtina raweya fermanê tê bikaranîn. Di Kurmancî de digel vê qertafê, qertafa (ne-)yê jî tê bikaranîn.” (r. 179)

2.4. Daçek

Mijara daçekan jî negihîştîye standardekê. Her nivîskar li gor herêma xwe daçekan dinivîse. Bi taybetî di bazinedaçekan (circumposition) da mirov dikare vê cudahîyê bibîne. Hinek beşên paşnavdêrî (postnominal) yên bazinedaçekan wekî “de, re, ve” dinivîsin, hinek jî “da, ra, va” dinivîsin. Em van her du awayan jî di Hawarê da dibînin. Heta di nivîsa nivîskarekî da em rastî her du awayan jî tîn. Herweha carinan bi cînavkên lihevxiştî ra carinan ji wan cuda hatine nivîsin: pêre, pê re, pê ra; jê re, jêre; ji bo na, ji bona; jê pê ve, jê pêve:

“Necmo hate xelat qirin, em jî *pêre*.” (r. 223)

“Lê heyfa min tê go yeqî minewer *pê re* ne bû.” (r. 307)

Rêber destnîşan dide ku divê daçek serbixwe bêne nivîsin û awayê standard wekî “da, ra, ve” nîşan dide, lê belê awayên din ên wekî “da, ra, va” û “de, re, ve” jî wekî biformên standardê qebûl dike. (r. 168-170)

Bazinedaçekên “di...de” û “li” pirî caran tevlihev dibin û li şûna hev têne bikaranîn:

“Di baqurê Palowê di çiyayên birêl de” (Hawar, r. 469) Li gor fikira me divê ev hevok weha be: “Li bakurê Palowê, di çiyayên birêl de.” Herweha mînakeka din a heman rengî heye:

“Di baqurê Sûriyeyê de ji Cizîra mîr Şeref heta rojavayê Cerablîsê bi sedan gundên qurdmancan û eşîrên qurdmanc hene qo bê diqtor in.” (Hawar, r. 65) Dîsa li gor me ev hevok divê weha be: “Li bakurê Sûriyeyê ...”

Herweha di bikaranîna bazinedaçekên dîrokan da jî tevlihevîyek heye di Hawarê da. Berîya dîrokan carinan “li” û carinan jî “di” hatîye bikaranîn:

“Li 30ê Adarê Krips ew proje belav kir.” (r. 979)

“Di yekê Adarê de gihiştim.” (r. 1099)

“Li gora nûçeyên radyowê di şeşê Nisanê de elmanan drêjî Yewnanistan û Yûgoslavyayê kirine.” (r. 696)

“Li 27ê Sibatê de nîzingî Sirabayayê de (...)” (r. 964) Wekî ku tê dîtîn, di vê hevoka dawî da “li...de” hatîye bikaranîn ku bi qasî em dizanin îro bikaranîneka bi vî rengî tune ye.

2.5. Hejmar

Mijareka din jî ya hejmaran e. Wekî ku tê zanîn, hejmar jî zayendî ne û li gor zayenda xwe ditewin. Tewanga her hejmarekê ne wekî hev e, hinek ji wan mê, hinek nêr û hinek jî pirjimar in. Hawarê di vî warî da standardîzasyonek pêk anîye. Li gor Hawarê:

- “yek” bi “ê”yê tê tewandin.

- du, sê, çar, pênc, şeş, heft, heşt, neh, deh, yanzdeh, dwanzdeh, sêzdeh, çardeh, panzdeh, şanzdeh, hevdeh, hejdeh, nozdeh, bîst bi “an”ê têne tewandin.

- sih, çil, pêncî, şêst, heftê, heştê, not, sed bi “î”yê têne tewandin.

- “hezar” jî gava bi serê xwe ye bi “î”yê têne tewandin. (r. 1118-1119)

Rêber jî dîyar dike ku hin kurmancîaxêv hejmarnavan *mê* û hin ji wan jî wekî *nêr* dihesibînin. Herweha dibêje: “Komxebata me piştî mînaqeseyên pîralî her du awayan jî di nivîsîna kurmancîyê da qebûl dike.” Lê belê ji bo standardîzasyonê dibêje, divê yek ji van sisteman bê hilbijartin. Kovara Hawarê û bikaranîna berbelav a îro wekî referans nîşan dide, ji ber vê awayê duyem, ango zayenda hejmarnavan nêr qebûl dike. (r. 181).

Ji ber vê, heke sistema Hawarê û ya Rêberê di nivîsê da bê bikaranîn, hem dê standardîzasyonêk pêk bê di vî warî da, hem jî dê tevlihevî çê nebe. Heke her nivîskar dîsa li gor xwe tewandinê bike, ji bo xwîner têgihîştina şaş çê dibe û her tişt dikeve nav guhê hev.

Hejmarnavên rêzîn jî bi awayên cuda têne nivîsîn. Ji alîyê rastnivîsîna wan ve standardîzasyonêk tune ye di Hawarê da:

“kesê pêşîn, kesê diwim, duwim; kesê seyim, sêyim; çarim, heftim”

Hejmarnavên rêzîn wekî ku li jor xuya ye di Hawarê da bi “-im”ê hatiye çêkirin. Rêber “-em”ê tercîh dike: hejmarnav + -em. Mînak: “yekem, duyem, sêyem.” (r. 189)

Herweha hejmarên ku li dû hev tên di Hawarê da, carinan bi bêhnok carinan jî bi bendik hatine bikaranîn:

“yek, du heval” (r. 1099)

“sê-çar sal” (r. 1102)

Tewanga hejmarnavan di Hawarê da carinan bi hev ve, carinan jî jê cuda hatiye nivîsîn. Mînak:

“Min notên eşîra jêliyan di sala *1932an* de li Hesîçê cem xwe nivîsandi bûn.” (r. 828)

“Di sala 1705 an de spanyolan dirêjî Cebeltariqê kiri be jî teşebîsa wan ne çû serî.” (r. 993)

Li gor Rêberê divê tewang bi hejmarnavan ve bêne nivîsîn, nivîsîna ji hev cuda, an jî veqetîna bi apostrofê şaş e. (r. 186)

2.6. Lêker

Lêkerên hevedudanî di tevahiya Hawarê da bi awayekî standard nehatine nivîsîn. Li gor rewşa xwe (navdêrî, pasîv, dançêker) mirov dikare bibêje ku standardek çêbûye, ji xeynî hin îstisnayan.

Lêkerên hevedudanî yên navdêrî di Hawarê da bi piranî bi hev ve hatine nivîsîn. Hin îstisna hene ku ji hev cuda hatine nivîsîn. Lêkerên ku me tesbît kirine bi piranî bi lêkera *kirinê* yên hevedudanî pêk hatine. Mînakêk ji bo lêkera hevedudanî ya navdêrî ya ku ji hev cuda hatîye nivîsîn:

“*Hej qirina* welatê wî jê ra bû bû îmaneq.” (r. 67)

Mînakên lêkerên hevedudanî yên navdêrî yên ku bi hev ve hatine nivîsîn:

“*Hej kirina* welêt ji îmanê tê.” (r. 1049)

Hejqirina welêt, (r. 183) *hejqirina* te, (r. 225)

hej kirina diya me/*hej kirina* me (r. 796)

“Berî *belav kirina* mîratê, wesiyetdêr divê jê deynê mîrathîştî bide û wesiyetên wê bîne cih.” (r. 1107)

“Berî û piştî *belav qirina* elfabêyê min fiqrên gelec qesan pirsîn.” (r. 264)

Lêkerên hevedudanî yên dançêker di Hawarê da ji hev cuda hatine nivîsîn. Çend mînak ji bo vê:

“Nîşan ji hêlecê di nivîsandinê de bi vegera kelemê wextî *dide winda qirin*.” (r. 48)

“(…) ji xelkê re *dida nas kirin*.” (r. 1074)

“Jû pê ve Siyehpûş bi vê şîhirê ji me re du şairên din *dide nas kirin*: ‘Mekî’ û ‘Şêxê Babeşîrê’.” (r. 815)

Lêkerên hevedudanî yên pasîv di Hawarê da ji hev cuda hatine nivîsîn. Çend mînak ji bo vê mijarê:

“(…) dayîna berdîl û mehdera yekî ji yekî re *naye qebûl kirin*.” (r. 765)

“Bi te kîjan êş berî hemiyar divêt *bête derman kirin*?” (r. 792)

“Bireserên navdêran, li gora cîsnên xwe li pêşî an li paşîya navdêran *têne zêde kirin*.” (r. 794)

Li gor van encaman, em dikarin bibêjin ku Celadet Bedirxan li gor rewşa lêkerên hevedudanî standardek çêkirîye di Hawarê da. Wexta ku em li bikaranîna van lêkeran a îro dinêrin, em dibînin ku bi piranî bi hev ve têne nivîsîn.⁵ Lê yên ku dane şopa Celadet Bedirxan jî hene. Em dikarin li mînaka *Kurmancî*(2010) binêrin, ku ev rojnameya taybetî ya Enstîtuya Kurdî ya Parisê ye û hejmara wê ya ewil di 1987an da derketîye. Ji hejmara 40î em çend hevokan wek mînak nîşan bidin:

“Di gel vê babeta giran li ser peyvên rojnamevanîyê û hin peyvên kêmnas jî *hat kar kirin*.” (Pasîv) (r. 455)

“(…) li Ewropayê, *domkirina* hinde salên xebatê ne karekî gengaz bû.” (Navdêrî) (r. 455)

Li gor van her du mînakên li jor ku me ji heman metnê girtine xuya ye ku ev xebat di meseleya lêkerên hevedudanî da qaydeya Celadet Bedirxan bi kar anîye; lêkerên hevedudanî yên navdêrî bi hev ve û yên pasîv jî hev cuda nivîsîne.

Herçî Rêber e, lêkerên hevedudanî çî navdêrî⁶ çî pasîf be bi hev ve nivîsîne.

Wekî mînak:

“Herweha divê bihê diyarkirin ku di rêberên rastnivîsîna zimanên weha da (…).” (r. 16)

“(…) amadekirina rêberekî rastnivîsîna kurmancîyê ne karekî hêsan e.” (r. 16)

2.6.1. Lêkera bûnê

Herçiqas di Hawarê da li ser vê bikaranînê agahîyeka serbixwe tune be jî, di rêzimana Celadet Bedirxan û Roger Lescot da ev mijar bi taybetî hatîye lêkolînkirin. Em ê jî li gor agahîyên vê berhema rêzimanê, li ser Hawarê bisekinin.

5 Ji bo zêdetir agahîyê, bnr: Mehmet Gemsiz, *Binyat û Rastnivîsîna Lêkeran di Berhemên Rêzimanê yên Kurmancîya Bakur de*, Teza Masterê ya Çapnebûyî, Mêrdîn 2018

6 Ji bo zêdetir agahîyê binêre: Komxebata Kurmancîyê, *Rêbera Rastnivîsînê*, Weqfa Mezopotamyayê, Stenbol 2019, r. 163

Li gor *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)* ya Celadet Bedirxan û Roger Lescot(1970) lêkera *bûnê* hem wek *être* (lêkera alîkar) hem jî wek *devenir* (bûyîn) a fransî tê bikaranîn. (r. 146-147) Li gor vê berhemê *bûn* wexta ku di rola *être* da be cuda tê nivîsîn, lê belê wexta ku di rola *devenir* da be bi hev ve tê nivîsîn. (r. 146)

Wekî mînak:

Ez dibûm. (r. 147) Di rola *devenir* da ye ango *bûyîn* e, lewra bi hev ve hatîye nivîsîn.

Bû bû zana. (r. 210) Di vê hevokê da *bûya* ewil *bûyîn* e ku di dema borî da hatîye kişandin, ango di rola *devenir* da ye. *Bûya* duyem jî *bûn* e ku di dema borî da hatîye kişandin û di rola *être* da ye. Ji ber bandora rola xwe ya lêkera alîkar, ev lêker jî hev cuda hatîye nivîsîn.

Em berê xwe bidin mînakên ku di Hawarê da derbas dibin. Mînakên ku *bûn* wekî *être* ango wekî lêkera alîkar hatîye bikaranîn:

“Ji milê din min kitêbeke kiçik bi navê ‘Kitêba Sinemxanê’ *nivîsandi bû.*” (r. 689)

“Dinê sar û ezman tijî ewr *bû bû.*” (r. 1140)

“Xulam tucaran derya *ne dîtî bû* û zehmeta keştiyê *ne kişandi bû.*” (r. 1141)

Wekî ku ji hevoka sêyemîn xuya dibe, ne tenê lêkerên erênî, yên nerênî jî cuda têne nivîsîn. Ji xwe qaydeya Celadet Bedirxan e ku gireyên nerênî cuda dinivîse, ev rewş hema hema di her rûpeleka Hawar û Ronahîyê da dikare bê dîtîn. Mînakên ku *bûn* wekî *devenir* ango wekî *bûyîn* hatine bikaranîn:

“Ji xwe ji bona zmanê me weqe din *ne dibû,* niqari *bû bibe.*” (Hawar, r. 403)

“Ezman reştir, ewr her tarîtir *dibûn,* dengê bayê êdî dengê mirinê *bû.*” (Hawar, r. 429)

Ji mînakên Hawarê û ji rêzimana Celadet Bedirxan û Roger Lescot em pê derdixin ku Celadet Bedirxan lêkera *bûnê* bi du awayan bi kar anîne. Di rewşa lêkera alîkar a dema borî da cuda nivîsîye, lê belê di rewşa *bûyînê* da bi hev ve nivîsîye.

Rêberê berevajî Celadet Bedirxan *bûna* wek *être* bi hev ve nivîsîye. Wekî mînak:

“(…) ew xebat çap kiribû û ji bo xebateka wisa *bû wesîle.*” (r. 14)

2.7. Xalbendî

Ji xeynî van, binavkirina xalbendîyan, ku di Hawarê da wekî *niqteşanî* derbas dibe, di Rêber û Hawarê da ji hev cuda ne. Em dê tenê yên ku di Hawarê da derbas dibin û beramberî wan dê di Rêberê da nîşan bidin: (Hawar, r. 715; Rêber, r. 198)

Xalbendî/Niqteşanî	Hawar	Rêber
(.)	niqte	xal
(?)	niqtepirs	pirsnîşan
(!)	niqtebang	bangnîşan
(:)	niqtecot	cotxal
(;)	niqtebihnok	xalbêhnok
()	kevanek	kevanek
“ ”	dunik	dunik
–	xêzek	xêzik
-	bendik	bendik

Li gor van daneyan em dikarin bibêjin ku Rêbera Komxebatê sedî sed nedaye dû rastnivîsîna Celadet Bedirxanî. Helbet ji ber ku Celadet Bedirxanî di Hawar û Ronahîyê da mijarên serbixwe yên rastnivîsînê nenivîsîne, tesbîtkirina van a di kovaran da zehmet e, lê dîsa jî ji nav metnan mirov meyla wî ya awayê bikaranîne dibîne. Li gor metnên van kovaran, mirov dikare bibêje ku Celadet Bedirxanî bêhtir rastnivîsîna wekî ya fransî bi kar anîye. Herweha, bi zêdebûna kurdînivîs û zimannasan, fikirên cur bi cur derketine holê. Li jor me xwest em xebateka biçûk bikin li ser rastnivîsîna Hawar û Rêbera Komxebata Kurmancîyê.

Encam

Di vê xebatê da me di çerçoveya standardîzasyona kurdîya kurmancî da, bala xwe da normên kovara Hawarê û yên pirtûka Rêbera Rastnivîsînê û berawirdîya wan kir. Herçend Celadet Alî Bedirxanî di kovara Hawarê da, bi kûrahî normên rastnivîsînê dîyar nekiribin jî, hin bikaranîn û pêşniyazên wî ji bo standardîzasyona kurmancîyê bûne çerçoveyek xurt. Rêbera Rastnivîsînê ya ji hêla Komxebata Kurmancîyê ve hatîye nivîsîn, ku ji xebata Celadet Bedirxanî cudatir e û karekî kolektîf e, li ser bingeha normên Celadet Bedirxanî ji bo kurmancîya nivîskî gelek pêşniyazan dike. Mirov dema xebata Celadet Bedirxan û ya Komxebata Kurmancîyê dide ber hev, mirov dibîne ku hin xalên hevpar jî hene yên cuda jî.

Bi kurtahî ev xalên sereke bala mirov dikişîne:

- alfabeyeka hevbeş.

- /i/ya berî /y/yê

- daçek

- lêker

- navên taybetî

Celadet Bedirxan di Hawarê da giringîya alfabe û zimên rave kirîye her carê. Ji ber vê, wekî ku Hawar dibistanek û her hejmarek wê jî dersek be, wî alfabe, rêziman û ferheng hînî xwendevanên kurd kirîye. Herçiqas di Hawarê da mijarên alfabe û rêzimanê bi awayekî zanistî hatibin vegotin jî, der barê rastnivîsînê da zêde agahî tune ye wek mijareka sereke. Ji ber ku standardîzasyona zimên ji xeynî alfabe û rêzimanê, bi rastnivîsînê ra jî têkildar e, me xwest em ji vî aliyê ve lê bikolin. Ev xebat bi qasî ya alfabe û rêzimanê ne hêsan e, lewra divê em ji nav nivîsan aliyê rastnivîsînê bineqînin û ev jî gelek zehmet bû. Lewra ji aliyê nivîsîna bêjeyan ve standardek nehatîye danîn di Hawarê da. Wekî mînak navê netewe, ziman, hêl, erdnîgarî û hwd di her nivîsê da wek hev nehatine nivîsîn, jê wêdetir ji ber ku edîtorîya standardkirina bêjeyan nehatîye kirin, her nivîskar li gor xwe nivîsîye. Ji ber vê, em dikarin rastî gelek awayan bîn di Hawarê da.

116 |

Ji destpêkê ber bi dawîyê ve, em dikarin bibînin ku Celadet Bedirxan ber bi standardekê ve diçe. Li ser mijaran, bikaranîna peyvên û hîlbijartina devokê ve em dibînin ku helwestên xwe diguhere, ango ne konservatîv e. Em vê yekê di Ronahîyê da jî bi awayekî aşkera dibînin. Di Kovara Gelawêjê da hatîye nivîsîn ku zimanê Ronahîyê kurdîya botan e. Lê belê Celadet Bedirxan wek bersiv dibêje kurdên li Sûriyeyê hewl didin ku zimanekî yekbûyî pêk bînin û ji ber vê her nivîskar devoka xwe li paş xwe dihêle. Herweha dibêje heke wî bi devoka xwe binivîsîya, dê şûna (rabû û çêbû) (rabî û çêbî) binivîsîya.

Ji vê ravekirina Celadet Bedirxan em dibînin derdê wî ne ew e ku devoka xwe an jî devoka herêmeka din derêxe holê. Berevajî vê dixwaze zimanekî hevpar çêbibe da ku her kes bikaribe ji hev fam bike. Ji ber vê jî, di avakirina alfabe û rêzimana xwe da, li gor qaydeyan tevgerîyaye û bi devokê girêdayî nemaye. Ji ber ku qaydeya ziman ji binyada zimên der tê, Celadet Bedirxan jî hin qaydeyên heyî

tesbît kirine û li gor vê rastnivîsa xwe edilandîye. Lewma jî em dikarin bibêjin ku meyla Celadet Bedirxan ne li ser devoka Botanê ye, li ser yekkirina zimên e.

Piştî xebatên wî jî, gelek berhemên ji cureyên cuda derketin. Berhemên rastnivîs û rêzimanê jî yek bi yek derketin, lê pirsgirêk ew bû ku di van berheman da hevfkirek tune bû û her nivîskar li gor xwe dinivîsî, bi taybetî jî her nivîskar li gor zimanê serdest ê welatê xwe dinivîsî, ji ber vê bivê nevē bandora zimanê serdest li rastnivîsa wê/wî bandorek mezin çêdikir. Ji ber van gengeşîyan em nikarin bibêjin ku kurmancî ji sedî sed standardîze bûye, lê belê em dikarin bibêjin ku xebatên ser zimên ên ku îro têne meşandin bingeha xwe ji Celadet Bedirxan digirin.

Çavkanî

Aydogan, M. (2012). *Rêbera rastnivîsînê*. İstanbul: Rûpel.

Bedir-Khan, D. A. (1998a). De la grammaire kurde: avertissement. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 1(16), 327-331.

----- (1998b). L'alphabet kurde. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 1(3), 69-71.

Bedir Khan, E. D., Roger Lescot. (1970). *Grammaire kurde (dialecte kurmandji)*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve.

Bedir-Xan, C. A. (1998a). Ber tevna mehfûrê. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 1(4), 83-86.

----- (1998b). Bingehên gramêra kurdmançî. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 2(27), 695-696.

----- (1998c). Elfabêya qurdî. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 1(7), 148.

Boulden, L. (Payîz 2007). Standardbûna zimên. *Kovara Zend*, 54-62.

118 | Cevdet, D. A. (2013). Bir hitap. (K. Ç. Grubu, Amd.). *Rojî Kurd*, (1), 241-242.

Cewerî, F. (Amd.). (1998a). Elfabêya qurdî. *Hawar*, 1(6), 128.

----- (1998b). Gelawêj. *Hawar*, 2(27), 692.

----- (1998c). Pêşgotineq. *Hawar*, 1(13), 263-264.

Cobarrubias, J. (1983). Language planning: the state of the art. J. A. Juan Cobarrubias (Ed.), *Progress in language planning: international perspectives* (r. 3-26). Berlin: Walter de Gruyter&Co.

Fishman, J. A. (1973). Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning. *Language in Society*, 2(1), 23-43.

----- (2006). *Do not leave your language alone-the hidden status agendas within corpus planning in language policy*. London: Publishers Mahwah.

Gemsiz, M. (2018). *Binyat û Rastnivîsîna Lêkeran di Berhemên Rêzimanê yên Kurmançîya Bakur de*. (Teza masterê ya çapnebûyî). Zanîngeha Mardîn Artuklu.

Haugen, E. (1983). The implementation of corpus planning: theory and practice. Cobarrubias J., Fishman J. A. (Ed.), *Progress in language planning: international perspectives*. (p. 269-289). Berlin: Walter de Gruyter&Co.

Kurmancî, (2010). *Rojnameya taybetî ya Enstîtuya kurdî ya Parîsê li ser pirsên zaravayê kurmancî*, 455.

Kurmancîyê, K. (2019). *Rêbera rastnivîsînê*. Stenbol: Weqfa Mezopotamyayê.

Önen, R. (2018). *Ziman û netewesazî-lêhûrbûnek li ser kovara Hawarê*. (wer. Ş. Kurt). İstanbul: Peywend.

Picard, P. (Mars 1994). Aux Sources de l'Academie Française. *Revue des Deux Mondes*, 114-123.

Rebourcet, S. (2008). Le français standard et la norme: l'histoire d'une "nationalisme linguistique et littéraire" à la française". *École Doctorale de The School of Languages, Literatures and Cultured de l'Université de Maryland*. 2(1), 107-118.

Rondot, P. (1936). Trois essais de latinisation de l'alphabet kurde: Iraq, Syrie, U.R.S.S. *Extrait du Bulletin d'études Orientales de l'Institut Français de Damas*, 1-20.

Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

X, M. (2013). Ziman û nezaniya kurdan. (K. Ç. Grubu, Amd.). *Rojî Kurd*, (2), 160-162.

Bedir Xan, C. A. (1998). Elfabêya qurdî. (F. Cewerî, Amd.). *Hawar*, 1(3), 65-66.

Çavkanîyên Dijîtal

Dictionnaire de l'Académie Française. (17.05.2022).
<https://academie.atilf.fr/8/consulter/latin?page=1>